

УДК 336.027;647

Чайковська В.П.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансівВінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету**СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ, ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ТА РОЛЬ У ЖИТТІ ДЕРЖАВИ**

Проведено критичний аналіз літературних джерел з метою встановлення поняття фінансова політика, здійснено розмежування цього поняття від поняття державної фінансової політики. Встановлено, що фінансова політика – це процес динамічний, який змінюється і коригується у зв'язку з практичною необхідністю. Дієвість державної фінансової політики залежить від ефективності її складових, а саме: бюджетної, податкової, грошово-кредитної, інвестиційної, цінової, боргової, цінової та митної політики. Виявлено, що для проведення системної фінансової політики потрібне чітке розуміння не лише окремих об'єктів її впливу, але й форм і характеру взаємозв'язку між ними, які разом складають фінансову систему країни.

Ключові слова: фінансова політика, державна фінансова політика, фінансова система, фінансова модель ринкової економіки.

Чайковская В.П. СУЩНОСТЬ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ, ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ В ЖИЗНИ ГОСУДАРСТВА

Проведен критический анализ литературных источников с целью установления понятия финансовая политика, осуществлено разграничение этого понятия от понятия государственной финансовой политики. Установлено, что финансовая политика – это процесс динамический, который меняется и корректируется в связи с практической необходимостью. Действенность государственной финансовой политики зависит от эффективности ее составляющих, а именно: бюджетной, налоговой, денежно-кредитной, инвестиционной, ценовой, долговой, ценовой и таможенной политики. Вывявлено, что для проведения системной финансовой политики необходимо четкое понимание не только отдельных объектов ее воздействия, но и форм и характера взаимосвязи между ними, которые вместе составляют финансовую систему страны.

Ключевые слова: финансовая политика, государственная финансовая политика, финансовая система, финансовая модель рыночной экономики.

Chaykovska V.P. ESSENCE OF FINANCIAL POLICY, ITS IMPORTANCE AND ROLE IN PUBLIC LIFE

A critical analysis of the literature to establish the concept of financial policy, implemented delimitation of the concept of the concept of public financial policy. Established that financial policy – a dynamic process that changes and adjusted due to practical necessity. The effectiveness of state financial policy depends on the effectiveness of its components, namely, budgetary, fiscal, monetary, investment, pricing, debt, pricing and customs policy. Found that systemic financial policy requires a clear understanding not only of individual objects of its impact, but also the forms and nature of the relationship between them, which together make up the financial system.

Keywords: financial policy, public financial policy, financial system, financial model of a market economy.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки досить важливо вчасно зреагувати на зміни на світовому фінансовому ринку, адже на даний час не існує країни повністю самостійної і незалежної від інших. Кризові явища останнього часу позначилися більш за все на кількох країнах, але зачепили практично всі держави, тому в Україні зокрема постала проблема змін у фінансовій політиці в тактичних та стратегічних завданнях. Основою ефективної державної фінансової політики є спрямована у вірному напрямі фінансова політика підприємства. У сучасних умовах, коли підприємство самостійно здійснює управління фінансами, доцільно розробляти фінансову політику, яка б регламентувала: період планування; вимоги до методів розрахунку планових показників; процедуру складання фінансового плану та внутрішнього фінансового контролю; механізм взаємодії структурних підрозділів у складанні плану та встановлення відносин із контрагентами.

Актуальними є питання системності застосування фінансової політики, її ролі у фінансовому плануванні та управлінні фінансами. Дослідження показали, що системність або «фрагментарність» застосування фінансової політики як складової системи планування залежить від запроваджених концептуального підходу фінансового планування та моделі управління у тих чи інших умовах. Нині поняття фінансової політики обговорюється все частіше, держава та підприємства приділяють цій проблемі досить вагоме значення. Варто відзначити, що фінансову політику в теперішніх умовах пов'язують не лише з державною сферою, а також з населенням, підприємниць-

кою структурою та деякими напрямками економіки країни, в залежності від складності завдань, які є ціллю фінансової політики. Дотепер вчені, економісти та теоретики не досягли консенсусу щодо визначення поняття фінансової політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в особливості формування теоретичних та практичних основ застосування, визначення поняття та напрямів розвитку фінансової політики на різних рівнях зробили і вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як П.І. Юхименко, І.О. Петровська, В.І. Оспіщева, О.П. Близнюк, Д.В. Клиновий, А. Сміт, Д. Рікардо, Ф. Нітті, Дж. Кейнс, Р. Кемпбелл, Л. Брю, В.К. Сенчагов, Л.А. Дробозіна, В.М. Родіонова, Ю.Я. Вавилова, Л.І. Гончаренко, В.М. Федосов, В.М. Опарін, С.І. Юрій, С.Я. Огородник, В.І. Оспіщев, А.Н. Поддерьогін, О.Р. Романенко, В.Д. Базилевич, М.Д. Вілік, В.М. Геєць, Г.А. Крамаренко, І.А. Бланк, О.А. Терещенко, В.Н. Суторміна. Незважаючи на те, що така значна кількість вчених досліджувала дане питання, все одно не було досягнуто єдиного рішення щодо точного визначення поняття «фінансова політика», що свідчить про актуальність теми статті.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Концептуальний підхід фінансової рівноваги у плануванні формування та використання фінансових ресурсів визначає складові процесу планування, процедури збалансування фінансових ресурсів і реалізується через фінансову політику підприємства. Поняття «фінансова політика» поєднує у собі категорії фінансів і політики. В останні роки проблемі визначеності фінансової політики надають-

ся важливе значення, приділяється велика увага з боку держави та підприємств, присвячується значна кількість публікацій. Але єдиної думки щодо теоретичного аспекту цього питання сьогодні не існує.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення теоретичних основ фінансової політики, визначення її значення та ролі в житті держави.

Виклад основного матеріалу. В тлумачному словнику В. Даля зазначено, що слово політика прийшло із Греції і означає науку державного управління, а також «види, наміри і цілі управління, небагатьом відомі» [3, с. 523]. У грецько-російському словнику відомого філолога А.Д. Вейсмана знаходимо, що фінансова політика – це державна наука, вміння правити державою. Ширше розглядав цей термін С.І. Ожегов, а саме як дії, спрямовані на досягнення мети. Ці визначення вказують на те, що в минулому обов'язковим суб'єктом політики як відносин виступала держава, а саме ця категорія має подвійне значення: по-перше, як мистецтво і, по-друге, як управління. Іноземні вчені-економісти в ХХ ст. значно розширили сферу використання терміна політика, надавши йому новий відтінок. Так, у 30-х рр. Р. Коуз у своїй книзі «Фірма, ринок і право» пропонував розширити об'єкт дослідження в економічній політиці, охопивши не лише макро-, а й мікрорівень. Він писав: «Метою економічної політики є створення такої ситуації, коли б люди, приймаючи рішення про свою діяльність, обирали такі, які забезпечують найкращі результати для системи в цілому. В якості першого кроку ми запропонували, що найкращими рішеннями будуть ті, які максимізують цінність всього виробництва». Склад економічної політики Р. Коуз характеризує вибором «таких правових норм, процедур і адміністративних структур, які забезпечать максимізацію цінності виробництва» [4, с. 94].

Так, відомі західні економісти не дають чіткого визначення фінансової політики. Наприклад, Стенлі Фішер, Рудігер Дорнбуш, Річард Шмалензі [11, с. 87] та інші не виділяють фінансову політику як самостійне поняття, а ототожнюють її з фінансовою політикою. Кемпбел Р. Макконел і Стенлі Л. Брю [8, с. 87] поєднують поняття фінансово-бюджетної і фінансової політики. Шарль Бланкарт [1, с. 26], виходячи з розуміння політики як правил прийняття рішень, що визначають результат раціональних дій індивіда, визначає фінансову політику як правила прийняття рішень продуктивною державою і підкреслює, що обсяг державної діяльності залежить від правил прийняття рішень.

В.І. Ленін вважав, що політика – це «устрій державної влади» і «політика є участю в справах держави, напрямом держави, визначення форм, завдань, змісту діяльності держави» [7]. Ці висловлювання лягли в основу розуміння політики радянською наукою перш за все з класових позицій. Більш структуроване визначення фінансової політики дають марксистки, а саме: фінансова політика – це сукупність державних заходів по стабілізації фінансових ресурсів, їх розподілу та використанню для здійснення державою своїх функцій. При цьому її соціальна спрямованість і ефективність впливу на розвиток виробничих сил залежить від: дії об'єктивних законів економічного розвитку; суспільно-політичної будови країни. Радянські вчені-економісти (І.В. Левчук [6, с. 55], В.В. Лавров [5, с.45] та інші) підкреслювали, що фінансова політика створює правильне співвідношення між нейтралізованим і демократичним розподілом і використанням фінансових ресурсів. М.К. Шереметьєв [12, с. 25] у своїй роботі «Фінанси

СРСР» визначає фінансову політику з двох позицій:

- як основний напрям діяльності держави у сфері використання фінансів;
- як результат фінансових процесів, що відбуваються всередині країни.

Існує ще багато інших і схожих думок, але в цілому радянські економісти визначали фінансову політику як спосіб перерозподілу фінансових ресурсів через формування і використання фондів з метою створення умов для збільшення натуральної і грошової бази народного господарства.

Вітчизняні економісти також не мають єдиної думки, щодо визначення фінансової політики як категорії. Так, український вчений-фінансист М.І. Мітіліно [9, с. 99] у роботі «Основи фінансової науки» проводить думку про те, що між державою та її громадянами відбувається угода, в якій держава задовольняє певні потреби громадян, а останні сплачують за це певну суму грошей у формі податків. І порядок дії цієї угоди здійснюється за певними правилами, що встановлюються державою і проводяться за допомогою фінансової політики. Політичний і фінансово-економічний словник О. Сліпущко характеризує фінансову політику як систему заходів у сфері фінансів з метою цілеспрямованого впливу держави на розвиток фінансово-кредитної системи і національної економіки загалом. О.Д. Василюк [2, с. 120] у навчальному посібнику «Державні фінанси України» дає таке визначення фінансової політики: «це сукупність заходів держави з організації та використання фінансів для забезпечення економічного і соціального її розвитку». В.М. Опарін [10, с. 56] у навчальному посібнику «Фінанси» з теоретичної точки зору не розглядає окремо поняття фінансової політики, а в контексті моделей фінансових відносин у суспільстві, підкреслюючи, що в основі моделі розподілу і перерозподілу ВВП виступає роль і місце в ній держави. Тобто розподіл і перерозподіл відбуваються не тільки на рівні держави, а й охоплюють усі сфери суспільства.

Таким чином, можемо стверджувати, що фінансова політика – це одна із сторін фінансової науки. У розвитку фінансової науки політика виконує функції визначення мети і втілення у життя рекомендацій теорії. У той же час видно, що тільки абстрактним мисленням можливо відокремити теорію від політики і побудувати схему розвитку власне науки. В реальній дійсності процеси теоретичної розробки і втілення їх у життя відбуваються паралельно, доповнюючи і розвиваючи одна одну. Фінансова політика – це складова частина фінансової науки, яка відрізняється від суто науки своїм прикладним характером та імперативними способами розвитку.

Найбільш поширене визначення державної фінансової політики – це діяльність держави, спрямованої на мобілізацію фінансових ресурсів, їх раціональний розподіл і використання для здійснення державою її функцій. Існує також інше предметне, допоміжне розуміння цієї категорії: фінансова політика включає в себе бюджетну, податкову, кредитну, цінову і митну політику. В свою чергу, фінансова політика держави є лише засобом здійснення його економічної і соціальної політики, тобто виконує допоміжну роль. Не треба забувати й інші напрями державної політики – національні, геополітичні, військові. Сукупність цих п'яти напрямів і визначає фінансову політику, яка слугує основним інструментом проведення державної політики.

До головних завдань державної фінансової політики варто віднести:

- підвищення обсягів залучення й ефективності використання фінансових ресурсів;
- оздоровлення і структурна перебудова національної економіки;
- досягнення більш високого рівня добробуту населення за рахунок підвищення соціальної спрямованості державної фінансової політики тощо.

Дієвість державної фінансової політики залежить від ефективності її складових, а саме: бюджетної, податкової, грошово-кредитної, інвестиційної, цінової, боргової, цінової та митної політики.

Виділяють три типи фінансової політики: класичний, регулюючий, планово-директивний.

Класичний тип фінансової політики був панівним до 20-х років ХХ століття. Біля її джерел стояли класики політичної економії Адам Сміт і Девід Рікардо. Основа класичної фінансової політики – невтручання держави в економіку, збереження вільної конкуренції, використання ринкового механізму як головного регулятора господарських процесів. Така політика призвела до обмеження державних витрат і податків, забезпечення умов для формування і виконання збалансованого бюджету. Державні видатки виступали переважно у вигляді військових витрат, виплат відсотків за державним боргом, його погашенням. Система податків включала найпростіші й найефективніші з погляду стягування непрямих та прямих податків. Управління фінансовою діяльністю в державі зосереджувалося в одному органі – Міністерстві фінансів.

Перехід до регулюючої фінансової політики пов'язаний із загостренням економічних, політичних, соціальних проблем у 20-х роках ХХ століття. Вона дала змогу протягом 30-60-х років забезпечити стабільне економічне зростання, високий рівень зайнятості, достатнє фінансування соціальних видатків у більшості європейських держав. В основу регулюючої фінансової політики покладена економічна теорія Дж.М. Кейнса про необхідність втручання і регулювання державою циклічного розвитку економіки і соціальних відносин з метою забезпечення повної зайнятості населення. Основними важелями втручання держави в економіку стають державні видатки, що формують додатковий попит. В остаточному підсумку забезпечується пожвавлення підприємницької діяльності, створення нових робочих місць, зростання національного доходу і скорочення безробіття. На відміну від класичної фінансової політики, головним механізмом податкового регулювання стає прибутковий податок. Він забезпечує вилучення через прогресивні ставки в суб'єктів господарювання доходів у вигляді заощаджень. Такий підхід дає змогу створити збалансованість державного бюджету при високому рівні доходів. Зростає роль ринку позикових капіталів як джерела доходів бюджету. Проводиться широкомасштабна політика дефіцитного фінансування, коли держава активно використовує середньо- і довгострокові позики. Управління фінансами провадять самостійні спеціалізовані служби. Вони здійснюють планування бюджету, контроль за надходженням податків, управління державним боргом.

У сімдесяті роки ХХ століття на основі неокласичного напрямку економічної теорії регулююча фінансова політика одержала подальший розвиток. У результаті цього регулювання економіки стає багаточільовим, тобто, крім економічного зростання і зайнятості, держава регулює грошовий обіг, валютний курс, соціальну сферу, структурну перебудову господарства. Головною метою стає скорочення обсягу

національного доходу, що перерозподіляється через фінансову систему; зниження бюджетного дефіциту; стимулювання зростання обсягів заощаджень; зниження податкового тиску.

Впродовж століть Україна ніколи не мала своєї незалежної фінансової системи, власного державного бюджету і фінансової політики. Аж до проголошення незалежності фінанси і бюджет України були похідними від розмірів, що встановлювалися союзним центром, адміністративною вершиною централізованої держави. З моменту проголошення незалежності України постала необхідність створення власної фінансової системи. Систему треба було створювати в кризових умовах. Свідченням цієї кризи став величезний дефіцит бюджету, наростаюча емісія грошей і супроводжуюча її інфляція; зростання внутрішнього і зовнішнього боргу країни; наявність великої кількості збиткових підприємств; платіжна криза в народному господарстві; значні суми непродуктивних витрат і втрат; зростання обсягів незавершеного будівництва; криза платіжних відносин держави в зовнішньоекономічній сфері, падіння рівня життя населення. І все це за умов, коли значна частина національного багатства, що належала Україні, залишилася за її кордонами і була взята під юрисдикцію інших країн.

Із 1991 року почала проводитися принципово нова фінансова політика. На першому етапі це потребувало збалансування виробництва, нарощування його обсягів і значного зростання національного доходу, створення науково обґрунтованих взаємин у розрахунках із закордонними партнерами, формування й ефективного використання валютних ресурсів. У галузі бюджетної політики необхідно була збалансованість державного бюджету і бюджетів місцевого самоврядування, створення фондів стабілізації, дотацій для ефективного впливу на стан розвитку матеріальної і нематеріальної сфер, забезпечення потреб держави в проведенні ефективної соціально-економічної політики. Інвестиційна політика передбачала стимулювання інвестиційної діяльності за рахунок власних коштів, державних органів, бюджетних вкладень, вкладень іноземних інвесторів в економіку України, кредитних ресурсів. У податковій системі фінансова політика мала створити не фіскальну, а регулюючу, стимулюючу, довгострокову систему оподаткування.

На другому етапі фінансова політика повинна була концентруватися на досягненні макроекономічної стабільності, а також на ефективності розподілу фінансових ресурсів. Фінанси, що відіграють контролюючу і стимулюючу роль, спрямовані на формування ефективної структури виробництва, стимулювання науково-технічного прогресу, ресурсозбереження і підвищення ефективності праці. При цьому бюджетна політика органічно пов'язана з функціонуванням інших інструментів і відіграє роль їхнього координатора на загальнодержавному рівні. Бюджетний дефіцит не фінансується за рахунок інфляційного податку, не перевищує очікуваного рівня реального зростання, й економічні суб'єкти повинні бути впевнені в стабільності податкової системи.

Державна фінансова політика впливає на економічний розвиток не прямо, а опосередковано, через окремі фінансово-монетарні важелі на фінанси інституційних одиниць і секторів, пов'язаних у фінансову систему. Для проведення системної фінансової політики потрібне чітке розуміння не лише окремих об'єктів її впливу (фінанси інституційних секторів), але й форм і характеру взаємозв'язку між ними, які разом складають фінансову систему країни.

Фінансова система – один із основних елементів держави, який є показником розвитку, функціонування та ефективності державної політики. Реформування фінансів, обумовлене переходом до ринкової економіки, є досить складним, тривалим та суперечливим процесом. Фінансова система – сукупність різноманітних видів фондів фінансових ресурсів, які є у розпорядженні держави. Вона складається із внутрішньої будови та організаційної структури. Внутрішня будова складається із сфер та ланок, і представлена такими складовими: державні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання, міжнародні фінанси, фінансовий ринок (забезпечуюча сфера). До складу організаційної структури входять органи управління у сфері бюджету, контрольно-регулюючі, фінансові інститути та цільові фонди (рис. 1).

Рис. 1. Організаційна структура фінансової системи України

Схема розподілу і перерозподілу ВВП залежить від моделі фінансових відносин у суспільстві, ролі та місця в ній держави. Моделі прийнято розрізняти за двома ознаками: за послідовністю розподілу ВВП; за рівнем державної централізації ВВП. За послідовністю розподілу ВВП розрізняють фінансову модель ринкової економіки та фінансову модель адміністративної економіки. Найдавнішою і найпоширенішою є фінансова модель ринкової економіки. За цією моделлю вартість реалізованого національного доходу спочатку розподіляється між тими, хто зайнятий у його створенні (власниками засобів виробництва, які отримують прибуток, і робітниками та службовцями, яким виплачується заробітна плата). Пропорції первинного розподілу національного доходу між підприємцями і робітниками та службовцями регулюються насамперед ринковими відносинами, а також відповідною законодавчою базою.

Ринкові відносини сприяють установленню оптимальних пропорцій між заробітною платою і прибутком. З одного боку, кожний суб'єкт зацікавлений у збільшенні своєї частки; з іншого, існують певні об'єктивні причини зацікавленості кожного суб'єкта у доходах іншого. Наприклад, для підприємців важливо, щоб доходи населення утримувалися на високому рівні, оскільки це сприяє розширенню ринку збуту і, відповідно, забезпечує формування прибутку.

Робітники і службовці зацікавлені в тому, щоб підприємство отримувало прибуток для розвитку виробництва, а відтак, і зростання заробітної плати. Законодавче регулювання полягає у встановленні мінімального рівня оплати праці й обмеженні максимального рівня рентабельності за допомогою макроекономічних регуляторів, наприклад, податку на прибуток. Пропорції перерозподілу національного доходу регулюються тільки законодавчими актами.

За фінансової моделі ринкової економіки (рис. 2) держава отримує свої доходи насамперед на основі перерозподілу національного доходу. Модель точно характеризує фінансові реалії у суспільстві, відображаючи рівень доходів кожного суб'єкта, що залежить від внеску у національний дохід; достовірно окреслює рівень оподаткування кожного суб'єкта; у ній чітко визначені стимули до зростання доходів на основі зростання виробництва і підвищення продуктивності праці. У межах фінансової моделі ринкової економіки за рівнем державної централізації ВВП умовно можна виокремити три основні моделі: американську, західноєвропейську і скандинавську.

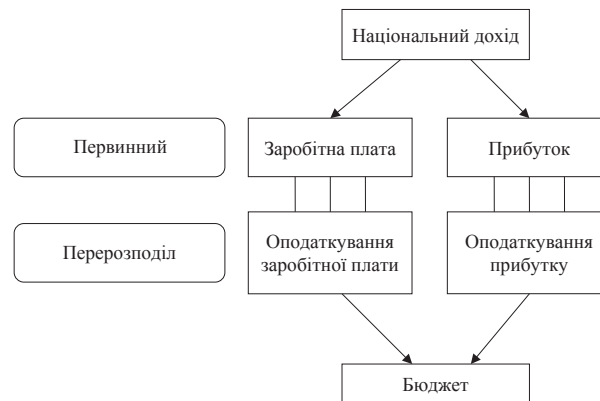

Рис. 2. Фінансова модель ринкової економіки

Американська модель заснована на максимальному рівні самозабезпечення фізичних і самофінансування юридичних осіб, характеризується незначною бюджетною централізацією – приблизно 25-30%. Фінансове втручання в економіку зведено до мінімуму. Соціальне забезпечення отримують тільки ті, хто не у змозі обійтися без державної допомоги. Модель створює максимальну фінансову стимуляцію: з одного боку, вона дає змогу заробляти, з іншого – вимагає цього. Це досить жорстка і жорстока модель, але водночас і високоєфективна, оскільки заснована на примусовій фінансовій стимуляції.

Західноєвропейська модель характеризується помірним рівнем централізації ВВП у бюджеті (35-45%). Власне, через це більш розгалуженою є державна соціальна сфера, передусім у галузі освіти. Суть моделі зводиться до паралельного функціонування державних і комерційних установ у соціальній сфері.

Скандинавська модель передбачає досить високий рівень бюджетної централізації ВВП – 50-60%. Завдяки розгалуженій державній соціальній сфері, зокрема у галузі освіти та охорони здоров'я, у суспільстві утверджуються настрої впевненості й соціальної захищеності. Однак така модель можлива тільки за умов високого рівня культури і свідомості народу, відповідного ставлення до праці й поваги до державного сектора.

Формування тієї чи іншої фінансової моделі залежить від багатьох чинників, серед яких визначальна роль належить фінансовій політиці держави, за допо-

могою якої фінанси втілюються у суб'єктивних діях держави. Фінансова політика спрямована на досягнення конкретних цілей регулювання, зумовлених певними завданнями й особливостями розвитку країни. Фінансова політика кожної країни як складова загальнодержавної політики має свої особливості.

Висновки і пропозиції. Таким чином, в умовах формування ринкової економіки фінансова політика являє собою сукупність заходів держави щодо мобілізації і розподілу фінансових ресурсів для досягнення зростання валового ВВП і подолання економічних проблем розвитку. Узагальнений аналіз фінансової системи свідчить про її незбалансований характер: як за обсягом ресурсів, так і за роллю у суспільстві провідне місце посідають державні фінанси насамперед бюджет, фінанси суб'єктів господарювання перебувають у стадії трансформації, фінансові інститути перебувають у стадії формування. У нас створені комерційні банки, страхові та клірингові компанії, фондова біржа, державні та недержавні цільові фонди, фінансові посередники, однак їх роль поки що недостатня, що пояснюється слабкою потужністю, яка визначається обсягом фінансових ресурсів.

На розвиток фінансової системи впливає чимало факторів, які потрібно вирішувати, щоб не допустити застою і кризових явищ. По-перше, налагодити функціонування грошової, кредитної, банківської систем. По-друге, усі сфери фінансів і їх ланок, діяльність органів та інститутів, які функціонують у сфері фінансів, необхідно вдосконалити. Стратегія і тактика реформування фінансів має полягати у поступовій реструктуризації, яка передбачатиме подальшу трансформацію. Слід звернути більше уваги на проблеми економічного розвитку та зростання, розробці законодавчо-нормативної бази. Першочерговим за-

вданням розвитку фінансової системи в Україні є нарощування фінансового потенціалу банківської системи, створення групи потужних банків, зменшення податкового тиску, упорядкування фінансові потоки, початок структурно-інституційних перетворень банківської системи, ефективної реорганізації підприємств. На це повинні бути спрямовані усі зусилля органів законодавчої та виконавчої влади.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Бланкарт Шарль // За науковою редакцією В.М. Федосова. – К. : Либідь, 2000. – 486 с.
2. Василик О.Д., Павлюк К.В. Державні фінанси України : підруч. / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – Київ : ЦУЛ, 2003. – 608 с.
3. Даль В.И. Толковый словарь великого языка / В.И. Даль. – М. : Тип Вольфа, 1965. – 238 с.
4. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз. – М. : «Дело ЛТД», 1993. – С. 94.
5. Лавров В.В. Финансы и кредит СССР / В.В. Лавров // Финансы. – М. : 1977. – 387 с.
6. Левчук И.В. Денежное обращение и кредит в СССР / И.В. Левчук. – М. : Финансы и статистика, 1986. – 286 с.
7. Ленин В.И. О либеральном и марксистском понятии классовой борьбы : Полное собрание сочинений / В.И. Ленин. – 5-е изд. – М., Т. 23. – 423 с.
8. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 1052 с.
9. Мітіліно М.І. Основи фінансової науки / М.І. Мітіліно. – К. : Державне вид-во України, 1929. – 395 с.
10. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник / В.М. Опарін. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2002. – 340 с.
11. Фишер С. Экономика / Стенли Фишер, Рудигер Дорнбуш, Ричард Шмалензи. Пер. с англ. – М. : Дело, 1997. – 864 с.
12. Шереметьев М.К. Финансы СССР / М.К. Шереметьев. – М. : Финансы и статистика, 1987. – 186 с.